

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ВАСІЮТА Сергій Іванович

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ
70-90-х рр.

Спеціальність 07.00.01 - історія України

22.00.08 Соціальна
екологія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ-1996

Дисертація з історії

Робота виконана на кафедрі історії та етнографії України Львівського державного університету ім.І.Франка

Наукові консультанти: доктор історичних наук, професор
С.А.Макарчук
доктор економічних наук, професор
Ю.Ю.Туниця

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
С.В.Кульчицький
доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
В.І.Кучер
доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник
В.С.Крисаченко

Провідна організація: Донецький державний університет

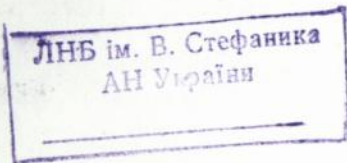
Захист відбудеться "26" квітня 1996р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д 50.17.01 для захисту дисертацій в Інституті історії України Національної академії наук України (252001, Київ, вул.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту історії України Національної академії наук України (252001, Київ, вул.Грушевського, 4).

Автореферат розіслано "20" березня 1996р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради
доктор історичних наук

Н.А.Шуп

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження зумовлена гостротою й небезпечністю сучасної соціально-екологічної ситуації в Україні, планетарними масштабами проблеми, оскільки кожна країна в залежності від рівня розвитку вносить свою частку в погіршення природного середовища. В історико-гуманітарних дослідженнях природний фактор традиційно недооцінювався в структурі внутрішньо властивих суспільству процесів. У природничих розробках спостерігалась інша протилежність. "Дотепер, - писав В.І.Вернадський, - історики, взагалі вчені гуманітарних наук, а до певної міри й біологи, свідомо не рахуються із законами природи біосфери - тієї земної оболонки, де тільки й може існувати життя. Стихійно людина від неї невіддільна. І цю нерозривність лише тепер ми починаємо точно з'ясувати"¹.

Сучасне суспільство балансує на критичному порозі екостабільності, під сумнів поставлені основи життя. Яскравим прикладом у цьому, на жаль, може слугувати Україна, яка з багатьох позицій нині займає чільне місце у світовому процесі антропогенної загрози довкіллю. Нагальність дослідження зумовлена й паралельністю двох глибоких і взаємопов'язаних національних криз - соціально-економічної та екологічної. Радикально вирішувати проблеми останньої може лише багате суспільство. Однак його адаптація до новітніх екоімперативів повинна здійснитись до остаточного розбалансування механізмів саморегуляції природи, незворотних змін у генофонді населення. Тим часом, за даними статистики, з 1991 р. в Україні припинилось його природне відтворення, 80% вагітних жінок - хворі (10 років тому ця цифра становила лише 30%). На тисячу новонароджених в Україні вмирає в містах 13, на селі - 14 дітей, загалом 80% дітей країни - хворі. Зростає кількість людей з порушеною спадковістю, що є симптоматичним наслідком глибоких національних еколого-соціальних ускладнень. Крайню стурбованість станом генофонду населення викликає той факт, що лише за 1981-1991 рр. в Україні у 5 разів зросло число неповноцінних дітей. До закінчення середньої школи 46% випускників набувають різних хронічних захворювань, 50 - морфофункціональних порушень. З 1986 р. на 5% щорічно зростає кількість народжених дітей-мутантів. Щорічний обсяг забруднення промисловими відходами, який припадає нині на 1 км² території України, в 6,5 рази вищий, ніж у США, та в 3,2 рази - ніж у країнах ЄЕС. Нині в Україні щорічно

¹ Перекл.авт.: Вернадський В.И. Биосфера: Избранные труды по биогеохимии. - М.: Мысль, 1967. - С.351.

утворюється більше промислових відходів, ніж у 12 країнах ЄС разом узятих. За рівнем інтегрованого занечистення природного середовища Україна нині вже перевершила відомий техногенно забруднений європейський трикутник Німеччина - Чехо-Словаччина - Польща. На територію України, що займає 0,4% світової суші, нині припадає більше 5% загальнопланетарних забруднень. За оцінкою Міжнародного інституту менеджменту оточуючого середовища (Швейцарія), за кількістю "технічного бруду" на душу населення, Україна та особливо її Донецько-Придніпровський економрайон займає перше місце в Європі, а за рівнем онкозахворювань та дитячої смертності - лідирує на планеті. Щорічні втрати внаслідок погіршення екологічного стану в Україні нині є одними з найвищих у світі, складаючи 15-20% валового національного доходу. На Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро, що відбулась у червні 1992 р., підкреслювалось, що Україна, як і багато інших посткомуністичних країн з перехідною економікою в Центральній та Східній Європі, "не можуть самостійно зупинити деградацію навколишнього середовища", що й було визнано в підсумкових документах конференції. Таким чином, нині Україна є однією з найбільш неблагополучних в екологічному відношенні країн світу, територія якої в серпні 1990 р. була оголошена Верховною Радою республіки зоною екологічного лиха. Сучасні умови національно-державного відродження сприяють об'єктивній оцінці історичного минулого, щоб на основі критичного вивчення його досвіду призупинити подальший розвиток негативного впливу на природне середовище.

Предметом дослідження є процеси впливу суспільства на природу в єдності їх змісту та структурно-функціональних зв'язків, історичної динаміки, стану, тенденцій та перспектив на території України.

Об'єкт дослідження - політичні та соціально-економічні проблеми антропогенного впливу на навколишнє середовище України в історичній ретроспективі.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Протягом тривалого часу поступово накопичувались дослідження різних аспектів екологічної проблеми в надрах ряду наукових дисциплін. Однак, історична наука дотепер перебуває у боргу перед суспільством, визнаючи необхідність вивчення проблем генезису та суті екокризи в Україні. Тоталітаризм об'єктивно звужував можливості їх суспільствознавчого аналізу в єдності політичних, соціально-економічних, науково-технічних і культурологічних чинників.

Лише у середині 70-х рр. в Україні почалась фрагментарна розробка питань історії охорони природи. Але ці праці були малочисельними й не-

об'єктивними, за винятком окремих¹, обслуговували пануючі соціальні інтереси².

Наприкінці 70-х - початку 80-х рр. дещо активізувалося вивчення історії охорони природи та природокористування в Україні, але джерельна база дослідження залишалася ще обмеженою. Тоді вперше загальнопланово були розглянуті заходи охорони середовища, фауни і флори, участь трудящих у природоохоронній роботі³. В наступні роки робились спроби дати більш повну характеристику екопроблемам. Проте об'єктивний підхід був ще відсутній, а поява праць продовжувала бути вкрай епізодичною⁴. Перша спроба проаналізувати в українському науковому історичному виданні методику та завдання конкретних історико-географічних досліджень проблем взаємодії суспільства та природи була зроблена лише на початку 80-х рр. у статті співробітниці колишнього Інституту історії СРСР АН СРСР⁵. Тоді ж з'явилася і перша в Союзі колективна робота, присвячена історичним аспектам взаємодії суспільст-

¹ Гладилін В.М. Про взаємовідносини людини та природи у первісну епоху//Український історичний журнал. - 1971. - №4. - С.19-26; Лапін В.В. Людина і природне середовище: До питання про соціогенну форму руху//Український історичний журнал. - 1975. - №7. - С.15-27; Шемшученко Ю.С. З історії охорони природи на Україні//Український історичний журнал. - 1976. - №6. - С.80-84.

² Казакова М.С. В.І.Ленін і охорона природи//Український історичний журнал. - 1974. - №4. - С.13-19; Висящев В.А., Казакова М.С. Деятельность КПСС по организации охраны и рационального использования природных ресурсов//Вопросы истории КПСС. - 1974. - №10. - С.12-17.

³ Худяк Р.А. Охорона природи//Історія Української РСР у 8-ми томах, десяти книгах. - Т.8, кн.2. - К.: Наукова думка, 1979. - С.441-448.

⁴ Худяк Р.А. Охрана окружающей среды - составная часть социально-экономической стратегии партии//Курсом коммунистического созидания: социально-экономическое, политическое и духовное развитие Украинской ССР в условиях зрелого социализма. - К.: Наукова думка, 1983. - С.179-190; Погорелов М.С. Соціально-економічні проблеми охорони оточуючого середовища: У світлі рішень XXVI з'їзду КПРС. - К.: Т-во "Знання", 1982; Худяк Р.А. Вклад трудящих Української РСР в охорону навколишнього середовища//Український історичний журнал. - 1985. - №1. - С.16-20.

⁵ Істоміна Е.Г. Історична географія і вивчення взаємодії суспільства й природи//Український історичний журнал. - 1982. - №6. - С.80-88.

ва та природи¹, що, однак, не вплинуло на зміст однієї з небагатьох на той час в Україні філософсько-історичних праць означеного спрямування за редакцією В.В.Косолапова², витриманої в дусі доктрин ідеологічної боротьби, без урахування національних соціоекологічних реалій.

У середині 80-х рр. з'явилися можливості більш продуктивного аналізу, об'єктивних оцінок, розширення проблемних аспектів та історичних джерел. І тим не менше ці можливості реалізувалися дуже обмежено. За винятком однієї цікавої розвідки³ не з'явилось серйозних наукових досліджень з цієї проблематики.

До середини 80-х рр. радянська історична наука ще не визначила проблем соціоприродної взаємодії серед дослідницьких пріоритетів⁴. Натомість XVI Міжнародний конгрес історичних наук (серпень 1985 р., Штуттгарт, ФРН) засвідчив, що в сучасній зарубіжній історичній науці окреслилась тенденція актуалізації проблематики, проектування питань сьогодення на минуле, появи під цим впливом нових підходів і напрямів в історіографії. Як досить критично свого часу зазначав академік С.Л.Тихвінський, "конгрес показав, що радянські вчені поки що слабо розробляють історію взаємовідносин людини, суспільства і навколишнього середовища..."⁵. На конгресовому засіданні круглого столу "Екологія: природничі та гуманітарні науки" стало очевидним, що екологічна тематика стає популярною, однак серйозні дослідження по ній ведуться в небагатьох світових центрах історичної науки. Спираючись на сучасні наукові дослідження, зазначав бельгійський історик Р.Ноель, "з'явилася можливість зрозуміти далеке минуле в плані екологічних катастроф...

¹ Общество и природа: исторические этапы и формы взаимодействия. - М.: Наука, 1981.

² Экологические проблемы в современной идеологической борьбе: Критика идеологии и политики антикоммунизма /Рук.авт.колл. В.В.Косолапов. - К: Политиздат Украины, 1984.

³ Худяк Р.А. Охорона навколишнього середовища міста Києва в 70-80-х роках//Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. Вип.11. - К.: Наукова думка, 1985. - С.3-5.

⁴ Актуальные проблемы изучения истории СССР//История СССР. - 1984. - №2. - С.3-19; Тихвінський С.Л. Актуальні проблеми радянської історичної науки і деякі питання вдосконалення підготовки й атестації наукових кадрів//Український історичний журнал. - №2. - С.5-27.

⁵ Тихвинский С. Советская историческая наука в преддверии XXVII съезда КПСС//Коммунист. - 1986. - №1. - С.107.

Тому історична наука повинна допомагати робити висновки з минулих невдач та виявляти ті межі, котрі людина не повинна переступати”¹.

Певним кроком до аналізу соціальної суті проблеми стала стаття М.І.Малишка та О.М.Крилова² щодо природоохоронної діяльності КППС і Радянської держави. Залучивши цікаві на той час факти, трактуючи дещо по-новому ряд питань, автори наблизили екопроблематику до розуміння її на політико-владному рівні, при цьому не уникнувши прийнятого в той період характеру оцінок. Далекими від реальності були статті Д.Й.Проценко (колишньої голови Держкомітету УРСР по охороні природи), вміщені в історичному виданні³ та партійній пресі⁴. Вони зацікавили наукову громадськість, але не привели до активізації досліджень означеної проблематики.

У квітні 1987 р. пройшла перша всесоюзна конференція з історичної екології, в якій взяли участь історики, філософи, географи, демографи, етнографи, археологи, економісти з 28 міст колишнього СРСР. Шість секцій (теоретичні та методологічні проблеми історичної екології; історіографія, джерела та методика; економіка та екологія; народонаселення та екологія; людина і ландшафт; етнічна екологія) відобразили спектр формування нових напрямків вітчизняної історичної науки⁵. Разом з тим, проблематика сучасної екокризи в Україні не знайшла тут жодного відображення⁶. Інших подібних наукових конференцій аналогічної проблематики та представництва в СРСР, на жаль, більше не проводилося.

Означений науковий доробок не міг задовільнити потреб дослідження історичних проблем соціально-природної взаємодії, окреслив лише певне коло аспектів та методів їх аналізу. Вкрай недостатнє історико-гуманітарне вивчення питань історії природокористування та охорони

¹ Тихвинский С.Л., Тишков В.А. XVI Международный конгресс исторических наук//Вопросы истории. - 1986. - №1. - С.24.

² Малишко М.І., Крилов О.М. Основні напрями природоохоронної діяльності КППС і Радянської держави//Український історичний журнал. - 1985. - № 10. - С.15-24.

³ Проценко Д.Й. Охорона природи - всенародна справа//Український історичний журнал. - 1986. - №3. - С.25-33.

⁴ Проценко Д. В интересах нынешнего и будущих поколений//Под знаменем ленинизма. - 1985. - №9. - С.41-42.

⁵ XXVII съезд КПСС и проблемы взаимодействия общества и природы на различных исторических этапах: Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научной конференции (Нальчик, 15-17 апреля 1987 г.).-М., 1987.

⁶ Ганжа А.Г. Первая всесоюзная конференция по исторической экологии//Вопросы истории. - 1987. - №12. - С.102-105.

довкілля в українській історичній науці середини 40-х - кінця 80-х рр. за свідчили також й узагальнюючі історіографічні праці¹.

Суттєво не вплинуло на стан розробки екологічної проблематики й те, що вона була визнана серед пріоритетних у прийнятій в 1990 р. АН України Республіканській програмі розвитку історичних досліджень, покращення вивчення та пропаганди історії України².

Однією з перших публікацій з проблем екокризи в Україні була стаття Ю. Міщенка³, опублікована в 1990 р. у виданні "Сучасність" Українського товариства закордонних студій (Мюнхен). Цікава за змістом, вона носила публіцистичний характер. Побачила світ у 1991 р. і книга В.Я. Шибка⁴, яка в масштабі СРСР розглядала основи соціалістичного природокористування, проблеми екобезпеки в світлі командного адміністрування та нового політичного мислення.

Поступово актуалізувалися дослідження взаємовпливу виробничо-територіальних і природних комплексів у розрізі регіонів. Так, у 1992 р. в колективному збірнику з'явилася стаття Р.Д. Ляха та Л.М. Добробог про стан природного середовища Донбасу, в якій на місцевому матеріалі аналізувався техногенний вплив на населення та довкілля регіону в 1985-1990 рр.⁵

Надзвичайно мало робіт присвячено "зеленим" суспільним об'єднанням України, аналізу їх діяльності. У цьому зв'язку слід відзначити статтю Л.Я. Угрин з приводу особливостей і тенденцій сучасного екоруху в Украї-

¹ Санцевич А.В. Українська радянська історіографія. 1945-1982. - К.: Вища школа, 1984. - С.99-129; Санцевич А.В., Комаренко Н.В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936-1986 гг. - К.: Наукова думка, 1986; Историография истории Украинской ССР. - К.: Наукова думка, 1987. - С.491-492.

² Республіканська програма розвитку історичних досліджень, покращення вивчення та пропаганди історії України/Український історичний журнал. - 1990. - №11. - С.7.

³ Міщенко Ю. Екологічна криза на Україні - проблема українська чи міжнародна//Сучасність: література, мистецтво, суспільне життя. - Мюнхен. - 1990. - Березень. - Ч.3(347). - С.92-98.

⁴ Шибко В.Я. Экология и политика. - К.: "Либідь", 1991.

⁵ Новые страницы истории Донбасса: Статьи. - Кн.1-2. - Донецк: Донбасс, 1992.

ні¹, О.С.Дмитроци про екокультуру як політичне явище². Аналіз зазначених праць свідчить, що історико-екологічні дослідження і в останній час не охопили глибоких наукових пошуків. Немає жодної дослідницької структури, яка б цілеспрямовано вивчала історію антропотехногенного впливу на природне довкілля, охорони, використання та відтворення ресурсів в Україні.

Процес екологізації історичних досліджень відбувається повільно. Упродовж 80-х рр. в Україні був захищений ряд кандидатських дисертацій філософсько-історичного профілю за спеціальністю "теорія наукового комунізму", які не могли компенсувати потреб розвитку конкретно-історичних, об'єктивних досліджень соціоекологічного спрямування³. Лише в період державної розбудови України з'явилися передумови для об'єктивного історико-екологічного аналізу. Серед небагатьох відзначимо політолого-історичну кандидатську дисертацію Л.Я.Угрин⁴ та близьке до неї дослідження О.С.Дмитроци⁵. З історичних дисертаційних досліджень кризових екопроблем з'явилася лише кандидатська дисертація Л.М.Добробог з історії природоохоронної діяльності державних установ і громадських об'єднань Донбасу в 1986-1992 рр.⁶ Жодного докторського дослідження з цих проблем в Україні, на жаль, поки що не виконано.

¹ Угрин Л.Я. Екологічний рух України: особливості і тенденції розвитку //Вісник Львівського університету. Серія суспільних наук. Вип.30. - Львів: "Світ", 1992. - С.54-59.

² Дмитроца О.С. Екологічна культура як фактор подолання кризи в Україні//Вісник Львівського університету. Серія суспільних наук: Проблеми державності та національно-культурне відродження. Вип.30. - Львів: "Світ", 1993. - С.53-58.

³ Ишимикли И.Н. Экологическое воспитание молодежи в условиях развитого социализма: Автореф.дисс...канд.философ.наук. - К., 1982; Саенко А.А. Гармонизация взаимодействия общества и природы как социальный фактор совершенствования развитого социализма: Автореф. дисс...канд.философ.наук. - К., 1985; Поддубный Н.П. Социальные проблемы охраны природной среды и их разрешение в процессе совершенствования социализма: Автореф.дисс...канд.философ.наук.- К., 1987.

⁴ Угрин Л.Я. Екологічні організації, рухи та партії в системі суспільних об'єднань України: Автореф.дис...канд.політичних наук. - Львів, 1994.

⁵ Дмитроца О.С. Екологічна культура як політичне явище: суть і проблеми формування: Автореф.дис...канд.політичних наук. - Львів, 1995.

⁶ Добробог Л.М. Діяльність державних установ і громадських об'єднань Донбасу по охороні навколишнього природного середовища. 1986-1992 роки: Автореф.дис...канд.історичних наук. - Донецьк, 1994.

Фактором недостатнього розвитку історичних розвідок екопроблематики в Україні є невизначеність їх наукового та суспільного статусу, визнання пріоритету аналізу цих питань за галузями природничого знання, ігнорування досягнутого у світі розуміння екопроблем, перш за все, як соціально-економічних та політичних. Саме з цих позицій в кінці 80-х рр. почали розвиватися такі дослідження в зарубіжній історіографії, зокрема, представниками української діаспори. До здобутків слід віднести історичне дослідження проблем Чорнобильської катастрофи Д.Марплза - професора Альбертського університету в Едмонтоні (Канада)¹. Володіючи унікальною першоджерельною базою, українські історики, на жаль, ще не спромоглися на такого роду дослідження, які представляють нині значний інтерес для світової громадськості. Лише співробітники відділу сучасної історії України Інституту історії України НАН України на початку 90-х рр. вперше розпочали науковий аналіз документів з різних аспектів історії Чорнобильської трагедії, її соціально-медичних наслідків, підготували ґрунтовну працю².

Ентузіасти утвореної в грудні 1988 р. у Торонто (Канада) Української екологічної організації "Екологос" та канадського Товариства Прихильників Руху в часі відвідань України зібрали певний історичний матеріал про екобіді України з періодичних видань, а також наданий Українською асоціацією "Зелений світ" та Рухом, і на основі цього опублікували в 1990 р. перший у діаспорі довідник "Україна на грані екологічної катастрофи". Короткі витримки з праці друкувалися республіканською пресою³. Новаторським підходом відзначена книга канадського історика Д.Вайнера (Уінера), в якій висвітлюються трагічні долі маловідомих вчених-природоохоронців, протиріччя становлення охорони природи з початку ХХ ст. до кінця 30-х рр. в СРСР та Україні⁴. Спробу оцінити стан "зеленого" руху та діяльність партії Зелених України в процесі становлення нетрадиційних суспільних об'єднань зробив, хоча й побіжно, А.Камінський у праці, що побачила світ у видавництві УВУ (Мюнхен)⁵.

¹ Marpls D.R. The Social Impact of the Chernobyl Disaster. Hounmilles Machmillan Press. - 1988; Марплз Д.Р. Чорнобильська катастрофа: погляд із Заходу//Ойкумена. - 1991. - №4. - С.27-32.

² Чорнобиль: проблеми здоров'я населення. Збірник документів у 2-х чч. - К., 1995.

³ Де живемо сьогодні?//Зелений світ. - 1990. - № 9,10,11,14,15; 1991. - №1.

⁴ Дуглас Вайнер (Уінер). Екологія в Советской России. Архипелаг свободы: заповедники и охрана природы. - М.: Прогресс, 1991.

⁵ Камінський А. На перехідному етапі: "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні. - Мюнхен: УВУ, 1990.

Об'єднанню дослідницьких зусиль, в тому числі й представників історико-гуманітарних наук, сприяла проведена у жовтні 1990 р. в Торонто конференція¹ з проблем зачистки і охорони довкілля в Україні під патронатом Світового Конгресу вільних українців. Численні науковці засвідчили велику стурбованість сучасним станом екокризи в Україні.

Таким чином, реалізація об'єктивної необхідності комплексного аналізу політичних та соціально-економічних проблем генезису й сучасного стану екокризи в Україні, становлення історико-соціоecологічного підходу нині лише започаткована окремими роботами вітчизняних дослідників, не набрала повномасштабного розвитку в інтересах національно-державного відродження.

Завдання конкретно-історичного дослідження дисертаційної проблематики зумовили необхідність залучення монографічних праць інших наукових напрямків, які проаналізовані у рукописі дисертації. Отже, історіографічний аналіз наукових публікацій з питань історії впливу суспільства на природу свідчить, що, порівняно з іншими дисциплінами, де напрацьовані чималі обсяги матеріалів і методик, у досліджуваному автором напрямку зроблено практично дуже мало, а те, що з'явилося за умов відсутності екоінформації та статистики не може задовільнити сучасних потреб національно-державного відродження. Звісно, невеликий історіографічний доробок не компенсує відсутності глибоких та всебічних історичних досліджень, присвячених питанням генезису та стану екокризи в Україні. Малочисельність і загальноплановість історичних праць, які становлять для дослідження безпосередній інтерес, посилюють наукову новизну та значимість комплексного аналізу політичних і соціально-економічних проблем антропогенного впливу на природне довкілля України, соціально-історичного підходу до вивчення його проблемних, регіональних та ресурсних аспектів.

Мета і завдання роботи. Автор переслідував мету дослідити політичні та соціально-економічні проблеми генезису кризового стану природного середовища України внаслідок посилення негативного антропогенного впливу на нього протягом 70-90 рр. В силу того, що коло проблем надзвичайно широке й багатопланове, розгляд усіх аспектів не видався можливим. Тому, спираючись на комплексний аналіз численного фактичного матеріалу, дисертант виділив пріоритетні завдання дослідження:

¹ Сандуляк Л., Лєко Б. Наукова конференція "Проблеми зачистки і охорона довкілля в Україні", 20 жовтня 1990 р., Торонто//Ойкумена. - 1991. - №1. - С.112-115.

- концептуально обґрунтувати необхідність та методологічні основи конкретно-історичного аналізу проблем антропогенного впливу, генезису сучасного кризового стану природного середовища України;

- створити узагальнюючу історичну картину процесів і тенденцій розвитку антропогенного впливу на природне довкілля України 70-90-х рр., які в політичних та соціально-економічних умовах радянського суспільства привели республіку в розряд найбільш екологічно вразливих держав зі значним негативним транскордонним впливом;

- показати вплив державно-імперської екологічної політики на посилення антропогенного заневищення природного середовища, процеси її реалізації в Україні за умов адміністративно-командного планування, суперечності становлення та розвитку національної екологічної політики в період державної розбудови;

- розкрити наслідки Чорнобильської трагедії як соціально-екологічної межі псевдотехнократичної тоталітарної політики, реалії впливу на природне довкілля й стан здоров'я населення країни;

- проаналізувати фактори та наслідки кризового характеру, сучасні масштаби негативного антропогенного впливу на довкілля України у різних її регіонах, виходячи з історично сформованих там еколого-економічних умов;

- дослідити проблеми і тенденції нераціонального природокористування як основного чинника посилення негативного антропогенного впливу та розгортання екокризи в Україні;

- розглянути історичний генезис і сучасний стан соціально-екологічних протиріч розвитку урбанізованих територій України;

- розробити ряд науково-практичних рекомендацій у контексті політичних і соціальних чинників зменшення негативного антропогенного впливу на природне довкілля України.

Хронологічні рамки дослідження - 70-90-і рр. обумовлені рядом обставин.

По-перше, у першій половині 70-х рр. розпочався процес становлення державної системи збору окремої статистичної інформації з приводу природоохоронних заходів, масштабів і структури забруднень природних ресурсів, міст, що дає змогу науково проаналізувати з цього часу означені проблеми.

По-друге, після конференції ООН у Стокгольмі (1972 р.) з питань життєвого середовища, утворення за її рекомендаціями Програми ООН з навколишнього середовища та розвитку (ЮНЕП), в умовах зростаючого забруднення довкілля в Україні з середини 70-х рр. розпочалось державне планування заходів по охороні природи та використанню ресурсів у

контексті загальнодержавного планування. Екологічна проблематика почала, хоча й епізодично, але все більше впливати на різні сфери діяльності радянської держави, яка, однак, реально не сприяла зменшенню антропо-техногенного забруднення середовища.

По-третє, з початку 70-х рр. спостерігалось швидке наростання негативного антропо-техногенного впливу на природу України, внаслідок чого інтенсивно формувались явища, характерні загалом для екологічної кризи, забруднення різних видів ресурсів і території.

По-четверте, процеси погіршення екоситуації протягом 70-80-х рр. привели стосунки в межах системи "суспільство-природа" в Україні на початок 90-х рр. до кризового стану, гострота, причини й фактори якого не зняті й по нині.

Теоретико - методологічною основою роботи є положення про нерозривність та взаємозумовленість історії природи та історії людей на всіх етапах суспільно-історичного процесу. Аналіз проблем здійснено з позицій вивчення функціонуючих за власними законами, але нерозривно пов'язаних між собою систем соціально - економічних і природних явищ та процесів. Не менш важливим методологічним принципом аналізу конкретних форм і проявів впливу суспільства на природу є розуміння причин і суті екопроблем, перш за все, як соціальних, розв'язання яких можливе на шляхах суспільного реформування та піднесення рівня соціально-економічного й науково-технологічного розвитку. Універсально широке методологічне значення має розуміння суспільної трудової діяльності, соціогенного речовинно-енергетичного обміну з природою як основної форми впливу на неї сучасної людини. Пошук, систематизація та узагальнення джерел, аналіз подій і явищ здійснено з позицій пріоритету фактів, історизму та наукової об'єктивності.

Джерельною базою дослідження стали матеріали 57 фондів 28 архівів України різного державного рівня та відомчого підпорядкування. Вагомі узагальнюючі дані щодо проблем використання усіх видів природних ресурсів, охорони довкілля почерпнуті автором з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Особливо важливими є інформації, листи, довідки з означених питань до вищих органів партійно-державної влади, які свідчать про значну різницю між реальними оцінками та рівнем обізнаності суспільства.

Багатий фактичний матеріал почерпнуто на місцевому рівні, у фондах державних архівів Івано-Франківської, Волинської, Закарпатської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Херсонської, Чернівецької областей, Алуштинського міського архіву Кримської АР, об'єднаних

архів Рад професійних спілок Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької областей. В міру відкладеності матеріалів вони відобразили реалії впливу історично сформованих виробничо-територіальних комплексів, їх галузевих структур на природні ресурси та ландшафти регіонів, областей, міст, діяльність конкретних трудових колективів.

Пріоритетне значення мають матеріали, зосереджені в архіві Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України. Виняткову цінність представляє інформація з фондів постійного зберігання поточного архіву даного Міністерства. Структура й зміст документів, які тут постійно накопичуються, відображають сучасний стан екокризи в Україні. Значні обсяги не менш важливих конкретно-історичних документів містяться у фондах поточних архівів державних управлінь екологічної безпеки у Волинській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Херсонській областях.

Екологічна криза, поглиблена катастрофою на Чорнобильській АЕС, спричиняє зростаючий вплив на стан здоров'я населення. У зв'язку з цим важливі документи містяться у фондах поточного архіву Міністерства охорони здоров'я України, перш за все, його управлінь - санітарно-епідеміологічного, медичних проблем аварії на ЧАЕС і радіаційного захисту населення. Важко переоцінити суспільно-політичне значення інформації, яка міститься у документах Міністерства України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, Української академії аграрних наук, Міністерства освіти України, Міністерства статистики України. В зв'язку з цим важливими також є матеріали архіву Івано-Франківської медичної академії, що містять результати завершених науково-дослідних робіт по вивченню негативного впливу на стан здоров'я населення Прикарпаття - одного з промислово забруднених районів України.

Вагоме місце серед документів належить статистичним даним, чимало яких міститься в архівних матеріалах, раніше закритих. Лише в 1990 р. Мінстат України підготував перший спеціалізований збірник, який містив відомості з середини 80-х рр. З того часу такі збірники публікуються щорічно, вдосконалюється їх структура. У ряді областей також епізодично публікувались спеціалізовані довідники.

Для аналізу причин негативного впливу на довкілля велике значення має вивчення законодавчо-нормативної бази діяльності по охороні природи та використанню її ресурсів. Аналіз суті державно-імперської екополітики проводився на ґрунті джерел, що містяться не лише в архівах вищих органів влади та управління, громадських об'єднань, міністерствах, на місцях, але й були свого часу опубліковані.

Надзвичайно важливу інформацію містить періодична преса, нерідко таку, що зовсім не відкладена в архівах. В умовах відсутності зведених даних, особливо в 60-70-х рр., завдячуючи зусиллям ентузіастів, преса нерідко досить критично реагувала з приводу болючих екопроблем. Однак, використання даного виду джерел вимагає надзвичайно зваженого підходу. Окрім цього, автор залучив широке коло матеріалів з історико-літературних праць. Особливий пласт джерел становлять спеціальні наукові праці біологів, медиків, аграрників, лісівників тощо, в яких аналізується вплив забруднень на окремі сфери природи.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше в українській історіографії з конкретно-історичних позицій досліджено комплекс політичних і соціально-економічних проблем антропотехногенного впливу як вирішального фактору генезису кризового стану навколишнього природного середовища України протягом 70-90-х рр. Новизна отриманих результатів полягає у наступному:

- розкрито об'єктивну недостатність науково-методичного потенціалу екології як біолого-природничої галузі знання для аналізу та розв'язання політичних і соціально-економічних проблем національної екологічної кризи антропотехногенного походження;

- розроблено концептуальне підґрунтя історичного дослідження соціоекологічних проблем, в основу якого покладено конкретно-історичний підхід;

- обґрунтовано необхідність поширення завдань новітньої історичної науки у сферу досліджень системного впливу суспільства на характер змін у природному довіллі та життєдіяльності населення, визначено пріоритетні напрямки їх розробки;

- доведено соціальні причини екологічної кризи, вирішальну роль політичних і соціально-економічних чинників стосовно її історичного генезису в Україні;

- показано вплив державно-імперської екологічної політики, посиленій її колоніальним характером та деформаціями соціалізму, на розгортання процесів антропотехногенного заневищення природного довілля в Україні;

- встановлено, що катастрофічна глибина національної еколого-економічної кризи, що склалась в Україні на кінець 80-х - початок 90-х рр., стала закономірним наслідком функціонування систем радянського господарювання та адміністративного планування, які, при наданих їм практично необмежених можливостях, не забезпечили раціонального природокористування та охорони довілля на тлі згубності екстенсивно-

витратного розвитку, вкрай низької виробничої та соціальної культури, деградації особистості;

- визначено, що історична необхідність призупинення національної еколого-економічної кризи, подолання наслідків некомпетентної екополітики поряд з іншими факторами об'єктивно посилила національні устремління до реального політичного суверенітету та економічної самостійності, демократизації суспільства;

- виявлено відсутність дієвої взаємодії влади, громадських організацій, їх сукупної політичної волі та послідовних намагань до радикалізації нині здійснюваної в Україні національної екологічної політики, невідповідність її змісту та характеру сучасним завданням виходу з кризи, потребам національно-державного відродження;

- розкрито законодавчу й практичну неврегульованість механізмів врахування всіма гілками та рівнями влади й управління соціального замовлення на екологізацію різних сфер суспільного життя. Тому тенденції, які були притаманні тоталітарному суспільству, що цілковито ігнорувало екологічні права населення республіки, фактично продовжують діяти в період незалежної державної розбудови;

- унаочнено ряд трагічних еколого-соціальних наслідків Чорнобильської катастрофи як неминучого прояву історичної безперспективності псевдотехнократичної тоталітарної політики, соціально-екологічної межі її подальшого існування, що сприяло краху тоталітарної системи. Уроки аварії об'єктивно вимагають історичного відновлення в Україні одвічних цінностей людського життя, прав людини на здоровий генетичний статус та відповідну якість довкілля, їх закріплення на політико-правовому рівні;

- поглиблено наукове бачення причин, факторів і наслідків кризового антропогенного впливу, його сучасних масштабів у різних регіонах країни, визначено й охарактеризовано найбільш забруднені райони, показано комплексність, неоднорідність і взаємозалежність показників соціально-екологічної ситуації в них;

- розкрито, що нераціональне природокористування, досліджене протягом розглядуваного періоду у контексті проявів різних проблем і тенденцій, стало основою історичного генезису екологічної кризи в Україні й сьогодні зумовлює тут нечуваний за масштабами, структурою та наслідками негативний антропогенний тиск на навколишнє середовище, не обминаючи жодного елемента природи та людину, руйнуючи лідвалини добробуту нації, що нині вирізняє лише слаборозвинуті країни;

- доведено, що більшість сучасних міст і населених пунктів України за умов адміністративної практики управління урбанізованим середовищем, його відповідних соціально-економічних підвалин історично перетвори-

лись у центри зосередження агресивних виробництв, не відповідають об'єктивній історичній потребі коєволюційного розвитку людини та природи, реалізувати яку в контексті існуючого тут урбанізованого середовище неможливо;

- встановлено, що екстенсивний промислово-комунальний і транспортний розвиток міст без вирішення природоохоронних питань нині представляє реальну загрозу довкіллю та здоров'ю значної частини населення країни. Транспортні забруднення в багатьох випадках зайняли вирішальне місце серед комплексу факторів сучасної урбоекологічної кризи. Недостатність озеленення, ігнорування природно-ландшафтного національного колориту не сприяли екологізації містооблаштування;

- на підставі узагальнення історичної картини процесів і тенденцій показано, що марно очікувати нині швидкого зростання природоохоронних видатків серед суспільно пріоритетних, зменшення негативного антропогенного впливу та реального подолання подекуди вже катастрофічних наслідків екокризи в Україні. Внаслідок занедбаності й складності екопроблем, відсутності політичної волі та економічних можливостей держави змінити екологічну ситуацію на краще, реальні підстави їх вирішення можуть з'явитися лише протягом тривалої історичної перспективи;

- обґрунтовано, що подальше затягування радикалізації державної екополітики в Україні історично вже недопустиме й може обернутися подальшими бідами для багатостраждального українського народу, національною соціально-екологічною руїною.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання висновків та матеріалів для обґрунтування правового регулювання ряду процесів антропогенного впливу, використання, охорони та відтворення природних ресурсів країни. Результати дослідження можуть бути корисними органам виконавчої влади різного рівня через те, що історичний метод дав змогу проаналізувати проблеми в реальному й територіальному вимірах, визначити конкретних адресатів інвестиційної, технічної та консультативної допомоги, сприяти формуванню як завдань національної політики, так і творенню конкретних доцільних механізмів її реалізації в суспільній практиці. Суспільна значимість полягає також у можливості використання матеріалів роботи в діяльності політичних і громадських організацій по радикалізації "зеленого" напрямку ідеології та політики в умовах економічного реформування та державної розбудови. Дослідницькі матеріали, оцінки й висновки сприятимуть становленню різнорівневої масової професійної та постпрофесійної екологічної освіти та виховання. Вивчення історичних проблем антропогенного

впливу на природне довкілля України може прислужитися також реальним підгрунтям для більш узагальнюючих наукових досліджень.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні узагальнення та фактичний матеріал, які містяться у дисертації, знайшли відображення в опублікованих автором протягом 1983-1995 рр. 41 науковій праці загальним обсягом 48,1 друк.аркуша, у тому числі 2 авторських монографія, розділах 2 колективних монографій та 4 навчальних посібників, 2 брошурах, 12 наукових статтях, доповідались на 19 міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях, семінарах, Другому міжнародному конгресі українців (Львів, 1983 р.; Київ-Чернігів, 1984 р., Львів, 1986 р.; Москва-Нальчик, 1987 р.; Львів, 1987, 1989 рр.; Москва-Кривий Ріг, 1989 р.; Львів, 1990, 1991 рр.; Дніпропетровськ, 1992 р.; Умань, 1992 р.; Одеса, 1992 р.; Вінниця, 1992 р.; Луцьк, 1993 р.; Дніпропетровськ, 1993 р.; Львів, 1994 р.). Ряд пропозицій щодо проблем розвитку історико-гуманітарного та соціоекологічного спрямувань екологічної освіти в Україні знайшли відображення у доповідній записці на ім'я Міністра охорони навколишнього природного середовища України (1992 р.). Матеріали дослідження також відображені в публікаціях у пресі з проблем історії екологічного лиха в Україні, аварії на ЧАЕС і тоталітарної політики, становлення історико-соціоекоосвіти. Матеріали роботи були використані в процесі викладання спецкурсу "Історія природокористування та охорони довкілля в Україні" на історичному факультеті Львівського університету ім.І.Франка, підготовки планів спецсемінару "Сучасна соціоекологічна політика: проблеми і шляхи вдосконалення (40 год.; для студентів 4-5 курсів усіх спеціальностей. Львів: ДУ "Львівська політехніка" 1991. - 1 друк.арк.), пропагандистській роботі.

Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри новітньої історії України та кафедри етнографії Львівського університету ім.І.Франка, відділу сучасної історії України Інституту історії України Національної академії наук України.

Короткий зміст дисертації

Структура дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, заключення, додатків у складі цитованого джерельного матеріалу, 80 таблиць, переліку основних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовано актуальність, мету і завдання, теоретико-методологічні основи, хронологічні рамки, наукову новизну та практичну значимість дисертації.

У першому розділі - "Концептуальні основи конкретно-історичних досліджень проблем антропогенного впливу на природне довкілля України" - обґрунтовано теоретико-методологічне, історіографічне та джерелознавче підґрунтя дослідницької концепції. У параграфі першому - "Формування соціально-історичного підходу до вивчення проблем генезису кризового стану природного середовища" - визначено, що розвиток екології як біолого-природничої галузі знань стримувався в умовах тоталітаризму відсутністю соціального замовлення та псевдонауковим догматизмом. Не дивлячись на це, зміни у ставленні до цієї науки виявились об'єктивними. Загальнометодологічне коріння мало історико-еволюційне розширення предмету її досліджень, намагання переоцінки їх внутрішнього змісту. Протиріччя соціальної практики висунули несподівані вимоги до цієї галузі знань, засвідчили суспільне значення її результатів. Разом з тим, науковий потенціал, тенденції розвитку екології об'єктивно виявились недостатніми для розв'язання політичних і господарських проблем, нерідко приводили до нефахових підходів та дефініцій. Необхідність оновлення методології та інструментарію наукового відображення сучасних соціоприродних протиріч, їх практичного вирішення актуалізувала як галузеві дослідження, так і між-дисциплінарні контакти.

Показано, що система "суспільство-природа" представлена тісно взаємозв'язаними, але дискретними елементами, структурно-функціональні особливості яких несумісні. Тому застосування біологічних підходів до аналізу суспільних процесів та інститутів, підміна їх соціальної суті в науковому плані малопродуктивна. У цьому зв'язку визначено місце та роль соціально-історичного підходу. Наголошено, що лише на основі притаманних йому методів можна реально дослідити генезу екокризи в радянському суспільстві, її стан у різних сферах та проявах на сучасному етапі. Обґрунтовано, що недооцінка або формальне визнання ролі соціального у стосунках з природним, теорія паритетності їх взаємин походять від недостатнього конкретно-історичного аналізу, відсутності широкого спектру робіт, які б засвідчили вирішальну роль суспільства, його механізмів та інститутів у процесах соціоприродної взаємодії, генези та сучасних масштабів національної екологічної кризи.

Доведено роль політичних та соціально-економічних факторів у генезі негативного антропогенного впливу на природне довкілля України в період 70-90-х рр. Тому саме у цій площині слід шукати історичний вихід.

Уточнено процесуальну суть системи "суспільство-природа" на основі аналізу співвідношень її елементів, розуміння суспільного виробництва

як основи впливу соціального на природне. В цьому сенсі суб'єкти господарювання - ведуча ланка соціогенно-енергетичного обміну з довкіллям. Саме на їх діяльність повинна бути спрямована екополітика держави, її нормуюча та контролююча функції.

Показано, що об'єктивне переростання екопроблематики з вузькогалузевої у комплексну, з природоохоронної у соціальну зумовило потребу поширення завдань новітньої історичної науки у сферу досліджень системного впливу суспільства на характер змін у природному довкіллі та життєдіяльності населення.

Обґрунтовано, що в період державної розбудови екоімператив повинен розглядатися як один з найважливіших об'єктивних чинників виживання нації. Проте дана тенденція в Україні історично не реалізується. Показано, що всупереч поширеним стереотипам про несумісність одночасно вирішувати в умовах системної кризи питання охорони природи та розвитку економіки, об'єктивна необхідність вимагає радикальної екологізації суспільно-політичної думки, посилення у вищих ешелонах влади та буденній свідомості уваги до пошуку новітніх шляхів розв'язання цих проблем, вивчення їх історичних передумов на попередніх етапах розвитку, коренів сучасних суперечливих тенденцій у досвіді минулого, який є вирішальним уроком політики майбутнього, становлення екоосвідомості та освіченості.

У параграфі другому - "Історіографія історії соціально-природної взаємодії в контексті сучасних міждисциплінарних наукових підходів" - проаналізовано науковий доробок історичної науки, рівень розробленості питань в інших галузях знання. Виявлено, що аналіз екопроблем у структурі сучасних історичних українознавчих досліджень надто відстає від загальних потреб розвитку національної науки, освіти тощо. Показано, що історична наука ще не пройшла етапу екологізації досліджень. У цьому зв'язку її потенціал значний, але використовується повільно. Акцентується, що в умовах потреб державної розбудови доробок, який з'явився у минулий період, не може компенсувати відсутності наукових розвідок, присвячених генезису сучасного катастрофічного антропогенного впливу в Україні. Разом з тим, потреба в українознавчих історико-екологічних дослідженнях нині відчувається більше у самій історичній науці, ніж у тій проблемній галузі, що формується як міждисциплінарний соціоекологічний підхід, предметна сфера, концептуальні моделі та коло пріоритетних проблем якого нині визначені ще далеко не остаточно. Доведено, що подальше посилення негативного впливу на довкілля і людину все більше проявлятиме наукову, практичну та освітньо-

ідеологічну потреби у конкретно-історичних дослідженнях проблемних, регіональних та ресурсних аспектів національної екологічної кризи.

У параграфі третьому - “Джерела до вивчення конкретно-історичних проблем антропогенного впливу на природне довкілля” - аналізується відкладеність документів стосовно досліджуваної теми в архівах різного державного рівня та відомчого підпорядкування, роль статистики, законодавчо-нормативних документів, історико-літературних та спеціальних наукових праць, масивів періодики як джерельного підґрунтя роботи. Встановлено, що, виходячи з потреб розвитку історико-екологічних досліджень, важливого значення набули виявлення та узагальнення історичних джерел, які містять відомості про вплив суспільства на природу минулих епох і сучасності, розширення їх видового складу, наукова інтерпретація. У цьому контексті важливо переглянути статус наукових результатів спеціальних дисциплін. Історична наука не володіє методами цих досліджень, не може отримати їх результатів, але спроможна використовувати для творення комплексної картини історичних процесів, обраних в якості об'єкту наукового аналізу. Встановлено, що реалізація саме такого підходу до джерел повинна розкрити інтегруючу функцію історичного методу стосовно досліджень екологічної проблематики, сприяти вкрай потрібному нині переходу від вивчення питань антропогенного впливу на еколого-природознавчому рівні до цілісного погляду на їх причини та важелі вирішення, що лежать виключно в надрах суспільства, притаманних йому процесів та інститутів.

У другому розділі - Розвиток державно-імперської екологічної політики як передумова посилення негативного антропогенного впливу на природне довкілля в Україні” - розкрито політичне підґрунтя генези екологічної кризи в Україні 70-90-х рр. У першому параграфі - “Протиріччя формування та реалізації державно-імперської екологічної політики в умовах радянського адміністративно-командного планування (середина 70-х - 1990 р.)” - обґрунтовано, що радянське планове господарювання, засноване на споживацькому відношенні до природи, оманливому благополуччі, відсталості продуктивних сил надзвичайно загострило соціоекопротиріччя в Україні. Показано, що, намагаючись вживати позитивних природоохоронних заходів, влада свідомо “недодавала” суспільству інформацію про масштаби наростання кризовості екоситуації, згадуючи про недоліки соціалістичного природокористування як про нетипове. Доведено, що формування засад радянської екополітики виключно залежало від суб'єктивного фактору - партійно-державної влади, компетенції та свідомості її окремих лідерів. Відсутність об'єк-

тивної екоекспертизи, позаекономічний, неупереджуючий характер заходів, формальна мобілізація природоохоронної активності, брак законів, коштів, техніки, фінансово-економічних важелів, відповідальності тощо сприяли імперсько-відомчому, екстенсивно-витратному господарюванню в Україні. Злившись воедино, екологія, економіка та мораль демонстрували процеси деградації кожного з них в умовах існуючої моделі розвитку. Зі сфери громадсько-політичної думки свідомо виводились корені екопроблем, винуватці національного екоциду. Унаочнено, що самі основи системи адміністративного планування при наданих їм необмежених можливостях, механізмах партійно-радянської влади в республіці, не могли забезпечити раціональне природокористування та охорону довкілля. Прагнення до постійного зиску, злочинне ігнорування пріоритетів екобезпеки населення, некомпетентні вольові рішення, недоліки контролю за функціонуванням виробництв зумовлювали активне техногенне забруднення, порушення крихкої екорівноваги. Доведено, що гігантський державний механізм експлуатації природи, що керувався не віковим екологічним досвідом народу, а ортодоксально-господарською сталінською філософією підкорення середовища, знецінив об'єктивний сенс природоохоронної роботи у виробничих колективах. Показано, що відсутність засобів і методів визначення дійсних масштабів техногенних забруднень, їх відомчі приховування, гігантоманія, мілітаризація економіки унеможливили на кінець 80-х рр. здійснення в країні будь-якої реальної державної екополітики. Домогтись відчутного поліпшення екоситуації в Україні при збереженні означених чинників стало історично неможливо. Потреби їх подолання об'єктивно посилили необхідність демонтажу деградуючої адміністративної економіки, поступового переходу від традиційних мало-ефективних форм природоохоронної діяльності до якісно нових - технологічних, структурно-галузевих видозмін, реконструктивних реформ та ринкових відносин, створення системи управління техногенним ризиком, ліквідації колоніального становища України. Перебудова змісту та структур природокористування екологічної політики стали нерозривно пов'язані з радикальними змінами початку 90-х рр. у житті українського народу.

У параграфі другому - “Стан і перспективи національної екологічної політики в період державної розбудови” - проаналізовано умови формування екополітики напередодні та після здобуття Україною державної незалежності. Встановлено, що характер і масштаби національної системної еколого-економічної кризи, яка склалась на початок 90-х рр., стали закономірним наслідком радянського господарювання на тлі його нерациональності та штучного зростання, низької виробничої і соціальної

культури, зневажання тоталітарною державою екологічних прав людини. Показано, що в нових історичних умовах постала історична необхідність подолати відживаючу систему колоніальної експлуатації природно-ресурсного потенціалу України, запровадити цивілізовані механізми та підходи щодо його раціонального використання.

Доведено, що умови національно-державного відродження в Україні створили об'єктивні можливості для реалізації цих тенденцій шляхом здійснення національної екологічної політики, заснованої на загальнолюдських пріоритетах. Разом з тим, дослідження виявило надзвичайну складність ситуації, відсутність дієвої взаємодії влади різних рівнів, громадських організацій, їх недостатнє прагнення до радикалізації державної екополітики, рішучого зменшення негативного техногенного впливу на довкілля, збереження природно-ресурсного потенціалу України.

Обґрунтовано, що стратегічні пріоритети національної безпеки, оновлення суспільства потребують творення такої його політико-економічної організації, структури якої реально враховували б соціальне замовлення на збереження природи. Форми відпрацювання такої моделі могли б бути різними. Однак, як свідчать факти, відсутність в державі сукупної політичної волі побороти гальмівні процеси деформації минулого, вирішувати означені проблеми в час системної еколого-економічної кризи не може переломити катастрофічних наслідків здійснення радянської екополітики в Україні.

Акцентується, що при збереженні таких політичних підходів марно очікувати реального піднесення ефективності національної екополітики, швидкого виходу країни з системної кризи, зростання природоохоронних інвестицій як суспільно необхідних.

Розкрито, що найважливішими чинниками кризи стану природного довкілля в Україні нині є надзвичайно сильний антропогенний вплив на нього внаслідок низького технологічного рівня та структурних деформацій господарства, переважання сировинно-видобувних та ресурсоміких виробництв, нерозвинутості природоохоронного законодавства, неврегульованості економіко-податкових механізмів при повній деструктуризації адміністративних важелів, нестача технічних засобів, кадрів та інші об'єктивні, а нерідко, й суб'єктивні причини, які значно ускладнюють негативні наслідки в сучасних умовах.

Третій розділ - "Чорнобильська катастрофа - соціально-екологічна межа політики псевдотехнократичного розвитку тоталітарного суспільства" - присвячено трагічним еколого-соціальним наслідкам Чорнобильської катастрофи, яка кардинально видозмінила уявлення про реалії техногенного впливу, привела до активізації екологічної свідомості

населення. У параграфі першому - "Вплив на природне довкілля" - проаналізовано ряд аспектів впливу безпосередньо аварії, а також тимчасового об'єкту "Укриття", радіоактивних могильників на природні об'єкти. Обґрунтовано, що Чорнобильська трагедія стала неминучим проявом історичної безперспективності псевдотехнократичної тоталітарної політики, соціально-екологічною межею її подальшого існування. Показано, що поряд з іншими факторами, це об'єктивно сприяло краху нежиттєздатної соціально-економічної системи, зумовило катастрофічне радіонуклідне забруднення довкілля України.

Виявлено, що нині існує лише приблизна уява про фактичну радіаційну ситуацію, масштаби заневищення площ і ресурсів. Екологічні реалії катастрофи набагато складніші й далекосяжніші. Історичні завдання пом'якшення наслідків того, що сталося й того, що потенційно може відбутись внаслідок конструктивно-технологічних вад реакторів чорнобильського типу, недосконалості тимчасового об'єкту "Укриття", радіоактивних могильників вимагають рішучих, компетентних, комплексних дій.

Аналіз історичних фактів доводить, що Україна нині не взмоє самостійно подолати всі труднощі ліквідації наслідків аварії, потребуючи реальної допомоги країн "великої сімки", їх сучасних міждержавних політичних, фінансово-економічних і науково-технічних інституцій. Незмінність позиції України, її Президента з приводу необхідності виведення ЧАЕС з експлуатації повинна бути реально підкріплена міжнародними інвестиціями, здійсненням широкомасштабної програми, яка б забезпечила не лише виконання означеного історичного рішення, яке торкається долі усього людства, а й вирішила проблеми ядерної та радіаційної безпеки, компенсації енергопотужностей, соціального захисту. Реалізувати ці завдання в умовах національної системної кризи надзвичайно важко, але вкрай потрібно.

У параграфі другому - "Соціально-медичні наслідки" - проаналізовано ряд важливих аспектів впливу аварії на стан здоров'я різних категорій населення України. На основі архівних, відомчих, неопублікованих статистичних джерел, дисертант виявив, що медико-соціальні наслідки трагедії характеризуються зростом негативним впливом на стан здоров'я жителів, перш за все, уражених районів, а також опосередковано на інші території та населення України. В цих умовах необхідно поліпшити медико-соціальний моніторинг, недопустити згорання державної допомоги населенню в зв'язку з означеними чинниками. Пріоритет людського життя кожного може бути реалізований лише за умов творення громадянського екологізованого соціуму в Україні. Об-

грунтовано, що медико-соціальні наслідки трагедії, які будуть відчуватися ще не одним поколінням співвітчизників, вимагають історичного відновлення в Україні одвічних цінностей людського життя, прав громадян на здоровий генетичний статус та відповідну якість довкілля, задоволення енергетичних потреб екобезпечними методами.

Четвертий розділ - "Нераціональне природокористування - основа посилення негативного антропогенного впливу на природне довкілля в Україні" - присвячено аналізу регіональних та ресурсних аспектів досліджуваної проблеми. В параграфі першому - **"Регіональні особливості формування негативного антропогенного впливу на природне середовище"** - констатується значна неоднорідність показників, ступеня та характеру техногенного впливу, екологічної ситуації у різних регіонах України, виходячи з історично сформованих там територіально-галузевих диспропорцій. Розгляд регіональних статистичних даних формування негативного антропогенного впливу на природу засвідчив його надзвичайну складність та комплексність. Встановлено, що Україна стала однією з найбільш екологічно неблагополучних країн. Найбільш техногенно забрудненим її регіоном є Донецько-Придніпровський, якому притаманно катастрофічне занецищення як окремих видів природних ресурсів, так і довкілля загалом, простежується значне погіршення стану здоров'я населення. Південно-Західний та Південний регіони, їх природні комплекси в силу історичних обставин розміщення там промисловості та ресурсів нині дещо менше відчувають негативний техногенний вплив, але цілком достатній для констатації в їх межах кризового стану середовища, значного погіршення медико-соціальних показників.

У параграфі другому - **"Труднощі екологізації сучасної енергетики"** - висвітлено проблеми історичного зародження та розвитку нетрадиційної енергетики, фактори, що гальмують нині її розвиток в Україні, здійснення окремих проектів по використанню енергії сонця, вітру, моря, геологічних глибин, біогазу. Акцентується, що перспективи розвитку нетрадиційної енергетики в Україні надзвичайно великі, але не використовуються. Значними є втрати енергоресурсу, що свідчить про крайню нераціональність його виробництва та споживання. Державна програма розвитку енергетики нині не передбачає радикального зростання ролі її нетрадиційних видів. Показано, що ускладнення сучасних паливно-енергетичних проблем, необхідність компенсації потужностей у зв'язку з передбачуваним виведенням з роботи блоків ЧАЕС вимагає не лише тактичних, але й перспективних рішень вже сьогодні, реальної підтримки нетрадиційної енергетики як одного з шляхів виходу з кризи, адаптації енерговиробництва до екоімперативів розвитку, досягнення

паливно-енергетичної незалежності. Підкреслено, що реформування економіки повинно враховувати потреби активізації вітчизняного виробництва обладнання для нетрадиційної енергетики, використання зарубіжного досвіду поліпшення екобезпеки об'єктів традиційної енергетики, оновлення їх науково-технічних основ. Аналіз свідчить, що держінвестиції та податкову політику слід спрямувати, перш за все, на розвиток процесів енергозбереження, що створює більше робочих місць, ніж сфера енерговиробництва чи споживання, стимулює підприємницьку ініціативу.

У параграфі третьому - "Подолання ресурсного марнотратства - стратегічний напрям охорони довкілля" - проаналізовано історичні витоки концепції ресурсозбереження в Україні, труднощі використання промислових і побутових відходів. Обґрунтовано, що процеси подолання ресурсного марнотратства в усіх сферах використання первинної сировини, впровадження мало- та безвідходних технологій мають стати стратегічним напрямом зменшення техногенних забруднень довкілля, збереження природних ресурсів держави. Доведено, що масштаби означених робіт протягом 70-90-х рр. були незадовільними. Економіка України залишається складним конгломератом екстенсивних шкідливих виробництв та низьких технологій. Утворення колосальних обсягів промислових відходів, в тому числі високотоксичних, завезення їх з інших країн загрожує національній екобезпеці.

У параграфі четвертому - "Протиріччя використання водних ресурсів" - досліджено проблеми охорони вод від забруднення, причини неадекватності процесів їх використання та очищення, недоліки каналізування населених пунктів, зростаючі масштаби занечинення малих річок, підземних горизонтів. Доведено, що негативний вплив на поверхневі та підземні водні ресурси України нині досяг критичного рівня внаслідок історично безвідповідальної господарської діяльності. Показано, що вирішувати проблеми не дозволяють вкрай низький технологічний рівень та екстенсивність, диспропорції територіального розміщення виробництв, обмеженість національних водних запасів. Обґрунтовано, що відсутність радикальних позитивних змін у комплексі водогосподарських проблем України об'єктивно веде до втрати історичних перспектив національного економічного розвитку, загострення соціальних проблем, погіршення стану здоров'я населення. Дбайливе використання водних запасів зимає турботи всього суспільства. Катастрофічні наслідки її відсутності зумовлюють в сучасних умовах деградацію абсолютної більшості водних об'єктів України.

У параграфі п'ятому - "Проблеми охорони повітряного басейну від зростаючого техногенного впливу" - розглянуто протиріччя спорудження й експлуатації пилогазоочисного устаткування, динаміку та обсяги забруднень у різних регіонах, вплив на захворюваність населення. Показано, що спроби вирішення проблеми носили епізодичний, некомплексний характер, гальмувались інертністю планової економіки, відсутністю податкових важелів, повітряохоронного устаткування, кадрів, відомчими бар'єрами, низьким рівнем технологій тощо. Виявлено, що сучасний рівень соціально-економічного розвитку в Україні не дає змоги засобами національного виробника зменшити шкідливі викиди в повітря, а їх скорочення в умовах економічної кризи лише тимчасово пом'якшує катастрофічність передбачуваних наслідків, вимагає ліквідації першопричин впливу, особливо на здоров'я населення. У цьому зв'язку негативно оцінена ефективність впровадження лімітів техногенної діяльності. Подолання цих тенденцій вимагає комплексу політичних, законодавчих і соціально-економічних зусиль. Наголошується, що при відсутності протягом найближчих років докорінних перетворень у технологічній базі національної промисловості, зі вступом у період економічного піднесення слід очікувати подальше погіршення стану здоров'я населення, якості повітря та екосистем, наслідки якого наочно проявляться не лише у нині вкрай забруднених регіонах України.

У параграфі шостому - "Виснаження земельних ресурсів та зусилля по їх відтворенню" - висвітлена історія використання та охорони родючих угідь України. Зокрема, розглянуто досвід впровадження ґрунтозахисного землеробства, застосування органічних добрив, біозахисту культур, нетрадиційного кормовиробництва, гідролісомеліоративних насаджень та інших факторів екологізації агророзвитку. Виявлено, що їх недостатнє використання в Україні порушило оптимальні співвідношення угідь, активізувало ерозію, засолення, висушення й перезволоження, ущільнення, забруднення хімікатами й викидами, втрати гумусу та поживних речовин, а відтак зниження родючості, стійкості природних агроландшафтів та їх екосистем. Тривале планово-екстенсивне використання агропотенціалу не компенсувалось його відтворенням. Доведено, що негативний антропогенний вплив на родючі угіддя України нині досяг критичного рівня. На значних площах досягнута межа екозбалансованості ґрунтових екосистем і агрофітоценозів, вони опинились на граї виснаження. Аналіз переконує, що умови системної кризи вимагають всебічної екологізації агродіяльності, відмови від звичних стереотипів відношення до землі та факторів її родючості. Обґрунтовано, що створити м'яку екологічнобезпечну систему мінімального втручання сільського

господарства у природні процеси в силу глибини наслідків нерационального землекористування в країні нині надзвичайно важко. Однак, наблизитись до цього можна лише шляхом відродження інтересу приватної власності на землю та високопродуктивної праці на ній, розвитку науки й підприємництва, створення техніко-економічних засад самостійності селянина в умовах демонтажу нерентабельних монопольних структур. Показано, що становлення фермерства потребує комплексних, науково зважених підходів. Гонитва за вигодою при ігноруванні природоохоронних вимог щодо реабілітації земель України може обернутися загальною бідой. Техногенна забрудненість агропродукції з України може стати однією з перешкод до світового ринку, насиченого екологічно чистими продуктами, в кінцевому рахунку підірве власного виробника. Агророзвиток України повинен базуватися на збереженні біорізноманіття середовища, його активній реабілітації, диференційних підходах. Доведено, що природоохоронна діяльність селян повинна бути посилена юридичними нормами, стати нагальною історичною потребою соціально-економічного розвитку. Без реалізації цих тенденцій історичне майбутнє народу України неможливе.

У параграфі сьомому - "Складності збереження лісових багатств" - розглянуто проблеми лісокористування у різних регіонах України, ваді надмірних рубок лісів, їх відтворення, створення й охорони полезахисних, прищляхових та водоохоронних лісосмуг, наслідки техногенного впливу, пожеж, труднощі збереження цінних рослин, природних об'єктів та ландшафтів. Виявлена відсутність ефективно діючих політико-правових та соціально-економічних засад збереження лісових багатств України, єдиного господаря і дбайливого підходу держави та суб'єктів господарювання до різних категорій лісонасаджень й рослинного багатоманіття, що веде до їх подальшої деградації, погіршення стану довкілля. Показано, що зусилля окремих колективів по поліпшенню використання, охорони та відтворення лісових багатств у розглядуваній період відповідали еколого-економічним і соціальним потребам, але були не взмозі подолати в цілому негативних тенденцій.

У п'ятому розділі - "Антропогенні протиріччя розвитку урбанізованих територій як фактор посилення екологічної кризи в Україні" - досліджено проблеми впливу на природу і людину в межах урбанізованого середовища. У параграфі першому - "Труднощі екологізації містооблаштування" - розкрито наслідки реалізації радянської містобудівельної політики, ігнорування національного історико-природного ландшафту в процесах забудови, розробки генпланів, реконструкції міських центрів, недостатнє використання світового

досвіду, перспективних розробок, невдале намагання створити національний екополіс тощо. Встановлено, що все це - фактор значного посилення екокризи в Україні. Поодинокі позитивні приклади містооблаштування не впливали загалом на його кризовий стан, взаємозв'язок з невирішеністю містобудівельних, інженерно-геологічних та комунально-побутових питань. Показано, що екстенсивність індустріальної та урбаністичної політик обумовила високий рівень навантаження господарських об'єктів, територіально-планувальні диспропорції українських міст, нищення історико-природних ландшафтів, другорядність проблем екологізації містооблаштування відносно економічних завдань. Доведено, що соціалістична практика адміністративного управління, соціально-економічні підвалини містооблаштування не сприяли його екологізації, відображали ігнорування владно-відомчими структурами взаємозумовленості архітектурно-планувальних рішень та еколандшафтних умов. Обґрунтовано, що більшість сучасних міст та населених пунктів України не відповідають об'єктивній історичній потребі коеволюційного розвитку людини та природи, реалізувати яку в контексті існуючого тут урбанізованого середовища неможливо.

У параграфі другому - “Соціоекологічні наслідки промислово-комунального розвитку” - проаналізовано зростання техногенного впливу на довкілля і здоров'я населення внаслідок непомірного нагнітання індустріального потенціалу міст, недоліки будівництва та експлуатації природоохоронних систем, їх перевантаженість, труднощі зменшення шумового забруднення тощо. Виявлено нераціональний характер промислово-комунального розвитку населених пунктів України. Показано, що неоптимальні підходи до розміщення господарських потужностей обумовили комплекс урбоекологічних протиріч, послаблення яких - надзвичайно складний, історично тривалий, комплексний процес, який повинен полягати у переході від оманливих заходів (нарощення димарів, перенесення виробництв за межі забудови) до техніко-технологічного та структурного оновлення. Встановлено, що природоохоронні заходи в населених пунктах слабо адаптували техногенне навантаження до вимог проживання населення, нейтралізувались всевладдям імперсько-відомчої системи управління, яка, незважаючи на партійно-урядові документи щодо обмежень росту індустріально перенасичених міст, продовжувала здійснювати нераціональні підходи. Українські міста історично перетворювались у центри зосередження техногенно агресивних виробництв, які без вирішених природоохоронних питань представляють реальну загрозу довкіллю та здоров'ю значної частини населення країни, впливаючи на віддалені від них регіони. Обґрунтовано, що саме для розміщеної в містах

індустрії вкрай необхідна екологізація на базі технологічного оновлення, що повинно становити не тільки складність, але, головню, одне із завдань переходу в Україні до соціально орієнтованої економіки.

У параграфі третьому - “Негативний вплив транспортних забруднень та шляхи його подолання” - розглянуто невдалі спроби обмежити вплив транспортних забруднень позазаконічним шляхом, причини нерозвинутості виробництва та застосування в Україні екобезпечних альтернативних видів палива і транспортних засобів, ігнорування світових тенденцій до екологізації у практиці транспортного будівництва. Показано, що катастрофічні масштаби й наслідки транспортних забруднень недостатньо усвідомлювались суспільством. Мізерні, непослідовні, економічно нестимульовані спроби вирішення проблем не впливали на поліпшення ситуації. Виявлено, що обсяги викидів, за виключенням періоду паливної кризи, постійно зростали в силу неоптимальної структури автопарку країни, недосконалості двигунів, низької якості палива, відсутності газоаналізуючої техніки й нейтралізуючих пристроїв, загалом екстенсивності галузевого розвитку. Викиди перевищували як прийняті у розвинутих країнах рівні, так і ліберальні вітчизняні ГДК. Перспективні розробки ентузіастів не отримували поширення. Доведено, що транспортні забруднення, зумовивши всезростаючу загрозу природі та здоров'ю населення, зайняли в багатьох випадках вирішальне місце серед комплексу факторів сучасної урбоекологічної кризи в Україні.

У параграфі четвертому - “Стан зеленого будівництва” - висвітлено труднощі створення у містах зелених зон, паркового будівництва, малого озеленення, збереження природно-історичних ландшафтів та екзотичних порід, озеленення шахтних териконів серед населених пунктів, техногенний вплив на насадження. Встановлено, що протягом 70-90-х рр. в урбосередовищі України незадовільно розвивалось зелене будівництво, не виконуючи комплекс необхідних суспільству та природі функцій. Виявлено його недостатнє законодавче забезпечення, відомчі суперечності, нестачу спецтехніки, кадрів, коштів. Природне зелене багатство, яке ще збереглось у містах, а також рукотворні зелені масиви постійно піддавалися нищівній антропогенній агресії. Саме тому нині ще не досягнуто необхідного рівня комплексного вирішення проблем озеленення урбанізованих територій України.

У заключенні дисертації структуровано нові наукові результати, сформульовано ряд рекомендацій науково-практичного характеру. Узагальнююча картина досліджуваних процесів, їх факторів і тенденцій розвитку в сукупності конкретно-історичних проявів засвідчила, що нині в Україні має місце нечуваній за масштабами, структурою та змістом

негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище, який не обминає жодного елемента природного довкілля та людину. Руйнуються природні підвалини добробуту нації, умови та перспективи її подальшого соціально-економічного прогресу, фізичного і духовного розвитку, що нині вирізняє лише слаборозвинуті країни. На державному рівні пріоритет екологічних імперативів, на жаль, не включено до структури вирішення соціально-економічних проблем. Українська ідея, яка лежить в основі сучасної концепції державотворення, не інтегрована з необхідністю екологічної безпеки нації. Брак об'єктивної та повної екоінформації в масових засобах і досі не дає змоги оцінити важливість і першочерговість екопроблем самому народові України. На початковому етапі творення багатоманіття українських партій декларування нагальності екопроблем на деякий період об'єднувало навіть полярні політичні сили. Однак, поява нині все нових суб'єктів соціально-політичної дії, розмежування їх позицій стосовно ряду соціальних проблем, матеріальних, інформаційних та інших ресурсів неминуче відводіть політичну волю та лідерів від вирішення екологічних завдань. Нерозвиненість "зеленої" ідеології та політики, недостатній рівень природоохоронного законодавства, структурно-економічна криза, фінансова скрута, вкрай низький рівень масової соціоекологічної культури та освіти не сприяють нині реальному подоланню екологічного лиха, спричиненого радянською екополітикою, становленню екологічно орієнтованих політико-правових, господарських та освітньо-ідеологічних соціальних механізмів, пошуку нових підходів до вдосконалення еколого-економічних стосунків - складової національно-державного відродження. Тому марно нині сподіватися на швидке зменшення негативного антропогенного впливу, зростання природоохоронних інвестицій серед суспільно пріоритетних та реальне подолання подекуди вже катастрофічних наслідків екокризи в Україні. В силу надзвичайної занедбаності та складності вони можуть вирішуватися лише протягом тривалої історичної перспективи. Однак, подальше зволікання радикалізації національної екологічної політики в Україні історично вже недопустиме.

Основні результати та матеріали дисертаційного дослідження відображено у наступних наукових публікаціях здобувача:

Монографії

1. Українські Карпати: Природа. Історія. Економіка. Культура. В 4-х тт. Т.2. Історія. - К.: Наукова думка, 1989. - 24,4/авторські - 2 д.а. - С.209-223; у співавторстві; рос.мова.

2. Творча активність трудівників лісопромислового комплексу України в 60-80-х рр. - М.: Депоновано в ІНІСН АН СРСР, № 45834 від 28.12.1991 р. - 10,0/3,0 д.а. - С.96-159; у співавторстві; рос.мова.

3. Політологія: Методика комплексного вивчення вузівського курсу. Теми 1-8/Під ред. проф.Шахова О.О. - К.: НМК ВО, 1991. - 10,0/1,0 д.а. - С.5-22; у співавторстві; рос.мова (Тема 1 - "Предмет і методологія науки про політику").

4. Політологія: Методика комплексного вивчення вузівського курсу. Теми 9-15/Під ред. проф.Харченка В.І. - К.: НМК ВО, 1991. - 10,5/3,5 д.а. - С.118-179; у співавторстві; рос.мова (Теми 14, 15 - "Демографічна політика", "Екологічна політика").

5. Політологія: Методика комплексного вивчення вузівського курсу. Теми 16-20/Під ред. проф.Харченка В.І. - К.: НМК ВО, 1991. - 7,0/1,0 д.а. - С.41-57; у співавторстві; рос.мова (Тема 18 - "Основні міжнародні рухи та їх вплив на глобальні проблеми").

6. Основи соціоекології: Навчальний посібник для вузів/Під ред. проф.Бачинського Г.О. - К.: "Вища школа", 1995. - 15,6/1,5 д.а. - С.10-24; у співавторстві (Розділ 1 - "Взаємодія людського суспільства і природи на різних історичних етапах").

7. Історичний генезис і сучасний стан соціально-екологічних протиріч урбанізованих територій України. - Львів: Вид-во ЛДУ, 1995. - 11,5 д.а. - 254 с.

8. Екологічна криза в Україні 70-90-х рр.: методологічні основи історичного аналізу, політичне підґрунтя. - К.: Депоновано в ДНТБ України, № 1970-Ук 95 від 16.08.1995 р. - 10,0 д.а. - 226 с.

Брошури

9. Вплив взаємодії суспільства і природи на прискорення науково-технічного прогресу: На матеріалах лісопромислового комплексу Українських Карпат. - Івано-Франківськ: Т-во "Знання", 1983. - 1,2 д.а. - 27 с.; рос.мова.

10. Ресурсозберігаючий напрямок взаємодії суспільства і природи. - Львів: Т-во "Знання", 1986. - 1,0 д.а. - 24 с.; рос.мова.

Статті у наукових виданнях

11. Злочин перед майбутнім/Рецензія на книгу: Вавилов А.М. Экологические последствия гонки вооружений. - М.: Международные отношения. 1984. - 176 с.//Наука і суспільство. - 1984. - № 12. - 0,3 д.а. - С.19.

12. Боротьба трудових колективів Карпатського лісопромислового комплексу за раціональне використання лісових ресурсів в умовах розвинутого соціалізму//Український історичний журнал.- 1985. - №2. - 1,0 д.а. - С.51-58.

13. Розробка КПРС екологічної політики на сучасному етапі//Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні: Збірник наукових праць. - К.: Наукова думка, 1988. - 0,8 д.а. - С.22-27.

14. Лісокористування в Українських Карпатах: етапи, тенденції, перспективи // Проблеми історичної географії України: Збірник наукових праць. - К.: Наукова думка, 1991. - 1,0 д.а. - С.105-118.

15. До питання про роль робітничого класу у перебудові//Питання суспільних наук. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Вип. 88. - К.: "Либідь", 1991. - 0,6 д.а. - С.74-81; у співавторстві; рос. мова.

16. Двері до пекла//Літопис червоної калини: історико-краєзнавчий часопис. - 1992. - №2-3. - 0,8 д.а. - С.33-35; у співавторстві.

17. Проблеми екологізації ідейно-політичної думки в контексті національно-державного відродження України//Політологічний вісник. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасне (Київ, 1-4 лютого 1993 р.)". В 3-х чч. Ч.3. - К.: НМК ВО, 1993. - 1,0 д.а. - С.54-64; у співавторстві.

18. Проблеми генезису екологічної кризи в Україні у структурі історико-гуманітарної освіти: концептуальний аспект//Проблеми екологічної освіти і виховання: Збірник науково-методичних праць. - Львів: НМК "Тезаурус", 1993. - 0,4 д.а. - С.153-156.

19. Екологічна думка в контексті ідейно-політичного відродження України//Український ліс: Науково-популярний та громадсько-політичний щоквартальник. - 1994. - №1. - 0,8 д.а. - С.22-25.

20. Екологічні проблеми сучасного села України//Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. - К.: Наукова думка, 1994. - 1,1 д.а. - С.89-111.

21. Проблеми екологізації суспільно-політичної думки в контексті національно-державного відродження України//Ойкумена. Український екологічний вісник. - 1994. - №1-2. - 1,0 д.а. - С.75-87.

22. До питання про стан екологічної кризи в Україні//Вісник Львівського університету: Дослідження з історії України. Сер. історична. Вип. 30. - Львів: "Світ", 1995. - 0,5 д.а. - С.97-107.

Матеріали конференцій, тези доповідей і виступів

23. Науково-технічне співробітництво соціалістичних країн з питань раціонального природокористування//Формування та розвиток історичних зв'язків та співробітництва братерських соціалістичних країн: Тези доповідей та повідомлень республіканської наукової конференції. - Львів, 1983. - 0,2 д.а. - С.76-78; рос мова.

24.3 історії діяльності об'єднання "Прикарпатліс" по раціональному використанню лісів Українських Карпат//Третя республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. - К., 1984. - 0,1 д.а. - С.96.

25. До питання про необхідність розширення пропаганди соціоекологічних досліджень на сучасному етапі//Проблеми соціальної екології: Тези доповідей першої Всесоюзної конференції (Львів, 1-3 жовтня 1986 р.). В 3-х чч. Ч.1. - Львів, 1986. - 0,2 д.а. - С.187-188.

26. Комплексні лісові підприємства, як форма раціонального використання та розширеного відтворення лісових ресурсів в умовах вдосконалення соціалізму (на матеріалах лісопромислового комплексу Українських Карпат) // XXVII зїзд КПРС і проблеми взаємодії суспільства і природи на різних історичних етапах: Тези доповідей і повідомлень Всесоюзної наукової конференції (Нальчик, 15-17 квітня 1987 р.). - М., 1987. - 0,2 д.а. - С.152-154; рос. мова.

27. Природоохоронна діяльність робітничого класу - фактор прискорення соціально-економічного розвитку (на матеріалах Львівської області) // Молоді учені-суспільствознавці УРСР - 70-річчю Великого Жовтня: Тези республіканської науково-теоретичної конференції (Львів, 17-18 грудня 1987 р.). - Львів, 1987. - 0,1 д.а. - С.89-91.

28. Екологічні труднощі соціально-економічного розвитку західного регіону України та шляхи їх подолання//50 років воз'єднання Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою у складі Союзу РСР: Тези доповідей та повідомлень республіканської наукової конференції (27-29 вересня 1989 р.). В 2-х чч. Ч.1. - Львів, 1989. - 0,1 д.а. - С.210-211.

29. Соціальні фактори вдосконалення природоохоронної діяльності трудящих в умовах перебудови//Еколого-економічні та соціально-правові питання природокористування та охорони природи: Тези доповідей і

виступів учасників третьої Львівської науково-практичної конференції. - Львів, 1989. - 0,2 д.а. - С.47-50; рос.мова.

30. Необхідність розширення історико-екологічних досліджень на сучасному етапі як фактор піднесення зрілості суспільної свідомості //Суспільна свідомість в умовах оновлення соціалізму: Матеріали Всесоюзної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 17-18 листопада 1989 р.). - М., 1989. - 0,2 д.а. - С.220-222; у співавторстві; рос.мова.

31.Проблеми екологізації культури в умовах перебудови//Культура і перебудова: діалектика духовних процесів. В 2-х чч. Ч.2. - Львів: ЛЛТІ, 1990. - 0,1 д.а. - С.64-65; у співавторстві.

32.Формування екологічної культури і свідомості в сучасних умовах //Філософія. Культура. Цивілізація: Тези доповідей науково-практичної конференції (Львів, 12-13 грудня 1991 р.). В 2-х чч. Ч.1. - Львів, 1991. - 0,1 д.а. - С.113-114; у співавторстві.

33.Проблеми трансформації соціально-екологічної культури на Україні: від декларативного до реального гуманізму//Культура і духовність: Тези виступів науково-практичної конференції (Львів, 25-26 жовтня 1991 р.). - Львів, 1991. - 0,1 д.а. - С.59; у співавторстві.

34.До питання про необхідність викладання історико-гуманітарних аспектів соціоекології як фактору гуманізації технічної освіти//Тези доповідей 44-ї науково-технічної конференції за підсумками науково-дослідних робіт в 1991 р. (лісогосподарська секція, 4-7 лютого 1992 р.). - Львів, 1992. - 0,1 д.а. - С.9-10.

35.Про деякі питання викладання соціальної екології//Гуманізація и гуманітаризація - пріоритетний напрямок державної політики України в галузі вищої школи: Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 13-15 травня 1992 р.). В 3-х чч. Ч.2. - Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1992. - 0,1 д.а. - С.17; у співавторстві.

36.Проблеми екологічного відродження села в контексті незалежної державної політики України//Сучасне село України: шляхи виходу з кризи: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції. У 2-х чч. Ч.1. - Умань, 1992. - 0,2 д.а. - С.17-19.

37.Пріоритет загальнолюдських цінностей у викладанні суспільних наук: проблеми і протиріччя//Формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій, соціального і гуманістичного мислення у студентів: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції (Одеса, жовтень, 1992 р.). - К.: НМК ВО, 1992. - 0,1 д.а. - С.132-133; у співавторстві.

38. Гуманітарні проблеми екологічної освіти як фактор трансформації культури технічної інтелігенції//Тези доповідей республіканської науково-методичної конференції "Проблеми гуманізації технічної освіти" (Вінниця, 13-15 жовтня 1992 р.). - К.: НМК ВО, 1992. - 0,2 д.а. - С. 243-244; у співавторстві.

39. Проблеми екологізації історико-гуманітарних досліджень в Україні: концептуальний аспект//Екологія людини: Матеріали Міжнародного теоретичного семінару (Луцьк, травень 1993 р.). - Київ-Луцьк, 1993. - 0,2 д.а. - С. 97-99.

40. До питання про стан екологічної кризи в Україні//Українознавство і гуманізація освіти: Тези доповідей на Всеукраїнській науково-практичній конференції (Дніпропетровськ, 19-21 травня 1993 р.). У 4-х чч. Ч. 4. - Дніпропетровськ, 1993. - 0,2 д.а. - С. 73-74.

41. Проблеми становлення історико-екологічних досліджень у сучасному українознавстві//Другий міжнародний конгрес україністів: Історіографія українознавства. Етнологія. Культура. (Львів, 22-28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення. - Львів, 1994. - 0,4 д.а. - С. 35-39.

Vasjuta S.I. Social-ecological problems of Ukraine in 70-90-ies.

The script of the dissertation submitted in fulfillment of the requirements for the degree doctor in historical sciences on speciality "07.00.01 - History of Ukraine".

The dissertation deals with the complex of political and social-economic problems concerning the genesis of Ukraine's environmental crisis as a result of increasing of negative anthropotechnogeneous influence in 70-90-ies. The concept of social-historical analysis of the problem has been developed. Factors, processes and tendencies of anthropotechnogeneous influence on Ukraine's natural environment and the importance of state-imperial ecological-policy has been examined and generalized. The contradictions of the new national ecological-policy has been studied as well. The Chernobyl tragedy as a social-economic limiting point of the development of pseudotechnocratic policy and practice has been also examined.

Problems of technogeneous influence on population and environment are examined in connection with different regions and urbanized territories of Ukraine and different processes of an exploitation of the natural resource are also examined.

It is stated that conditions of nonpractical model of development put Ukraine in the ranks of the ecologically most vulnerable countries. The tendencies been characterized in the totalitarian-imperial regime in the

connection are preserved under the condition of independent state as a result of objective circumstances and subjective reasons among latter the main being an absence of political will change the situation for better.

Now the disastrous anthropotechnogeneous influence takes place in Ukraine, touching all the elements of nature and people. A natural grounds of nation's welfare and conditions for further progress are being undermined a feature of backward and selfdestroying societies. As a result of extreme depth of national ecocrisis it may be overcome only during a long historical period. But for Ukraine further procrastination of taking necessary measures is historically unacceptable.

Васюта С.И. Социально-экологические проблемы Украины 70-90-х гг.

Диссертация (в форме рукописи) на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности "07.00.01 - История Украины". Институт истории Украины Национальной академии наук Украины, Киев, 1996 г.

В диссертации исследован комплекс политических и социально-экономических проблем генезиса кризисного состояния природной среды Украины вследствие усиления негативного антропогенного влияния на него в период 70-90-х гг. Разработана концепция социально-исторического анализа проблемы, обобщены факторы, процессы и тенденции антропогенного влияния на природную среду Украины, проанализированы роль государственно-имперской экологической политики в усилении негативного антропогенного влияния на среду и человека, противоречия становления национальной экополитики. Изучены ряд аспектов влияния Чернобыльской трагедии как социально-экологического предела развития псевдотехнократической тоталитарной политики и практики.

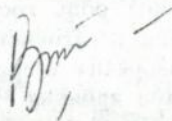
Проблемы техногенного влияния на среду и население проанализированы в разрезе различных регионов и процессов природопользования, урбанизированных территорий Украины.

Установлено, что условия существовавшей общественной модели развития привели Украину в разряд наиболее экологически уязвимых стран. Тенденции, которые отличали тоталитарно-имперский режим в этой сфере действуют и в условиях независимой государственности вследствие объективных обстоятельств и субъективных причин, главной из которых является отсутствие политической воли переломить ситуацию к лучшему.

Ныне в Украине имеет место катастрофическое по масштабам и характеру антропогенное влияние, затрагивающее все элементы природы и человека. Подорваны естественные предпосылки благосостояния нации, условия и перспективы ее дальнейшего прогресса, что отличает ныне лишь слаборазвитые общества, деградирующие народы, уничтожающие самих себя. В силу чрезвычайной запущенности и сложности национального экокризиса, его проблемы могут быть решены лишь на протяжении длительной исторической перспективы. Однако, дальнейшее затягивание их разрешения в Украине исторически уже недопустимо.

Ключові слова

національна екологічна політика, антропогенний вплив, природне довкілля, екологічна криза, трудова (виробнича) діяльність, соціогенний речовинно-енергетичний обмін, Чорнобильська катастрофа, соціально-екологічна межа, національне природокористування, регіональні особливості, нетрадиційна енергетика, ресурсне марнотратство, водні ресурси, повітряні ресурси, земельні ресурси, урбанізовані території, екологізація містооблаштування, історико-природний ландшафт, промислово-транспортні забруднення, зелене будівництво.

Підписано до друку 07.03.96 Формат 60x84 1/16

Ум. друк. арк. 1,86. Обл. вид. арк. 2,0

Тираж 100. Зам. 434 1995 р. Безплатний

Поліграф. д-ца Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

445422

AB 34.342

AB 34.342